

ПИТАННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

ГЛАДКА Н. М.,
здобувач, помічник судді
(Національний університет
державної податкової служби України)

УДК 349.3

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності соціальних відносин та визначенню особливостей їх правового регулювання. Сутність соціальних відносин впливає з визначення понять соціально-забезпечувальних, процедурних та соціально-страхових відносин, а також встановлення взаємозв'язків між цими поняттями, що обґрунтовано вченими (П.Д. Пилипенко). Особливостями правового регулювання таких відносин відзначено, насамперед, їх розпорошеність серед нормативно-правових актів, якими врегульовано інші види суспільних відносин, а також чисельність таких актів, особливо підзаконних. Підкреслено роль правових позицій Конституційного Суду України у формуванні законодавства у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальні відносини, правове регулювання, соціальне забезпечення, соціальний захист.

Стаття посвящена исследованию содержания социальных отношений и определению особенностей их правового регулирования. Содержание социальных отношений определяется понятиями социально-обеспечительных, процедурных и социально-страховых отношений и взаимосвязей между ними, что обосновано учёными (Ф.Д. Пилипенко). Особенности правового регулирования таких отношений отмечено, прежде всего, их размещение среди нормативно-правовых актов, которыми урегулированы иные виды общественных отношений, а также большое количество таких актов, особенно подзаконных. Подчёркнута роль правовых позиций Конституционного Суда Украины в формировании законодательства в сфере социального обеспечения.

Ключевые слова: социальные отношения, правовое регулирование, социальное обеспечение, социальная защита.

The article is devoted to the study of social relations essence and defining of their legal regulation peculiarities. The essence of social relations stems from the concepts of social-provide, procedural and social-insurance relations, and the establishment of relationships between these concepts, that is grounded by scientists (P.D. Pilipenko). Peculiarities of legal regulation of such relations are, first of all, their disunity among normative legal acts, which settled other kinds of social relations, as well as the number of such acts, especially the subordinate. The role of the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine in the formation of legislation in the field of social security is emphasized.

Key words: social relations, legal regulation, social security, social protection.

Вступ. Необхідність дослідження проблеми сутності соціальних відносин та особливостей їх правового регулювання визначається формуванням чітких державних гарантій захисту прав найбільш незахищених верств населення. Зазначена проблема має як теоретичне, так і практичне значення, адже завдяки формуванню однозначних положень щодо меж та видів соціальних відносин можливим стає опрацювання питання про упорядкування чинного законодавства у цій сфері, визначення шляхів усунення прогалин і колізій.

Стан дослідження. У доктрині права соціального забезпечення питання сутності соціальних відносин та їх правового регулювання досліджувались як вченими радянських часів, так і представниками сучасної науки. Слід відмітити, що, незважаючи на сучасні наукові напрацювання в цьому напрямі, роботи радянських учених не втратили своєї актуальності. Серед представників радянської науки, які вели такі дослідження, можна зазначити таких, як Р. Іванова, В. Шайхатдінов. Сучасні наукові напрацювання у зазначеній сфері представлені роботами, передусім, таких дослідників, як О. Кульчицька, Є. Мачульська, Б. Сташків, В. Субботенко, В. Тарасова тощо. Разом з тим складність соціальних відносин за структурою і змістом визначає потребу подальшого наукового аналізу їх сутності та вста-

новлення особливостей правового регулювання. Останнє актуальне, враховуючи динамічний характер розвитку законодавства, норми якого регулюють зазначені відносини.

Постановка завдання. Саме тому метою статті визначено встановлення сутності соціальних відносин та формулювання науково обґрунтованих положень щодо особливостей правового регулювання зазначених відносин.

Результати дослідження. На сьогоднішній день в доктрині права соціального забезпечення найбільшого поширення набув підхід, за якого сутність правовідносин у сфері соціального забезпечення розкривається через визначення понять соціально-забезпечувальних, процедурних та соціально-страхових відносин, а також встановлення взаємозв'язків між цими поняттями (П.Д. Пилипенко [1, с. 129]). Стосовно загальної характеристики правовідносин соціального забезпечення П.Д. Пилипенко вказує, що за кількісним складом суб'єктів ці правовідносини є простими, оскільки права і обов'язки учасників розподілені між двома сторонами у взаємопротилежних напрямках (особа, яка зазнала впливу соціального ризику, має права, а уповноважений державою орган чи установа – обов'язки) [1, с. 128-130].

Щодо правового регулювання відносин соціального забезпечення, то на сьогоднішній день в юридичній літературі найбільш визнаною є думка, згідно з якою джерелами права соціального забезпечення в Україні можна вважати лише нормативно-правовий договір та нормативно-правовий акт. Нормативно-правовий договір представлено: а) міжнародними договорами (міжнародно-правовими актами), які уклала, до яких приєдналася чи щодо яких у порядку правонаступництва підтвердила свої повноваження Україна; б) договорами, укладеними у сфері соціального партнерства, як результат колективних переговорів.

Під міжнародно-правовими актами в контексті соціального забезпечення розуміються, передусім, міжнародно-правові акти з прав людини, зокрема такі, як Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966). Зобов'язання щодо прав людини у сфері соціального забезпечення містяться також у багатьох регіональних міжнародно-правових актах. Статус регіональних мають передусім акти Ради Європи (Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р.).

Істотною часткою у правовому регулюванні відносин соціального забезпечення належить двостороннім угодам України, норми яких мають пряму дію щодо регулювання відносин соціального забезпечення (Угода між Україною і Королівством Іспанія про соціальне забезпечення громадян, Угода між Урядом України та Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам про взаємне працевлаштування громадян і їх соціальний захист тощо). Велике значення для громадян України, які перебувають на законних підставах на території держав, котрі є Договірними Сторонами в міжнародних угодах з питань соціального забезпечення, має домовленість про рівний статус у цій сфері з громадянами Договірних Сторін. Такі договори укладені Україною з деякими державами, що входять до складу СНД. Це, наприклад, Угода між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав.

Вагоме значення в регулюванні відносин соціального забезпечення в юридичній літературі надається актам соціального партнерства – колективним договорам та угодам генеральним, галузевим, регіональним та локальним угодам.

Вчені відзначають, що більш поширеним джерелом цієї галузі права продовжує залишатися нормативно-правовий акт, завдяки тому, що у порівнянні з іншими джерелами права він має ряд істотних переваг. Зокрема: у ньому найбільш чітко, повно й однозначно формулюються права і обов'язки учасників соціально-забезпечувальних відносин; завдяки йому існує можливість найшвидше і найповніше довести зміст правових норм до безпосередніх суб'єктів суспільних стосунків; він забезпечує умови для адекватного і однакового розуміння норм права; здійснює оперативне реагування на потреби правового регулювання відповідних суспільних відносин; нормативно-правові акти піддаються систематизації, а це сприяє полегшенню користування ними.

Основним нормативним актом, що має найвищу юридичну силу у сфері права соціального забезпечення, є Конституція України [2]. Норми усіх галузей права мають бути зорієнтовані на неї і не можуть суперечити їй.

Конституція України проголосила Україну соціальною державою і серед інших прав закріпила основні права людини і громадянина у соціальній сфері. Серед них центральне місце займає закріплене у ст. 46 Конституції України право на соціальний захист. У зміст цього права включається, передусім, право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та інших випадках, передбачених законом. Право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Джерелами коштів для здійснення соціальних виплат є страхові внески громадян, підприємств, установ і організацій, а також асигнування з державного та місцевих бюджетів. Право

на соціальний захист гарантується також створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Розмір зазначеного вище забезпечення, якщо воно є основним джерелом до існування, має забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Не менш важливим для права соціального забезпечення є також закріплення Конституцією України прав людини та громадянина. Під правами людини у доктрині права розуміються права, які пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком [1, с. 80-124; 3, с. 38-40]. Щодо прав громадянина, то вони зумовлені сферою відносин людини із суспільством, державою, їх інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є. Зазначені права слід розглядати як базу для права на соціальний захист.

Окрім зазначеного вище права на соціальний захист Конституцією України передбачено також права на: достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48); охорону здоров'я (ст. 49) безпечно для життя і здоров'я довкілля (ст. 50). Істотне значення в контексті права соціального забезпечення, як уявляється, має закріплення у ст. 52 Конституції України прав дитини, зокрема таких важливих положень, як: 1) відносно рівноправності дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; 2) стосовно заборони будь-якого насильства над дитиною та її експлуатації; 3) стосовно утримання та виховання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, заохочення і підтримання благодійницької діяльності щодо дітей.

Особливе місце у формуванні законодавства, гарантуванні верховенства права посідають правові позиції Конституційного Суду України. Зрозуміло, що віднесення їх до джерел права соціального забезпечення вельми проблематичне, проте вплив правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції на формування загальнообов'язкових правил у сфері соціальних відносин беззаперечний. Зокрема, слід навести Рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 року №19-рп/2010 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 18.02.2010 року №1691-VI [4], резолютивною частиною якого визнано неконституційними положення вищевказаного Закону України та відповідних норм Цивільного процесуального кодексу України. З дня ухвалення Конституційним Судом України Рішення від 09.09.2010 року № 19-рп/2010 відновлено дію положення Кодексу адміністративного судочинства України, що діяло до набрання чинності Закону України від 18.02.2010 року № 1691-VI, зокрема, положення п. 3 ч. 1 ст.18, яким встановлювалося, що всі адміністративні справи у спорах фізичних осіб із суб'єктами владних повноважень з приводу обчислення, призначення, перерахування, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат, доплат, тощо, підсудні місцевим загальним судам як адміністративним судам.

Характеризуючи роль правових позицій Конституційного Суду України, слід вказати про думку О.Ф. Скакун, яка відзначає соціальне призначення прецедентів, створених Конституційним Судом: 1) забезпечувати відповідність державно-юридичного регулювання відносин тим змінам, що відбуваються у суспільстві, тобто оновлювати цілі регулювання; 2) надавати домінуючого значення в державно-правовому регулюванні такій інтерпретації, яка об'єктивно здатна забезпечувати конкретні соціально значущі цілі, задовольняти потреби певної соціальної групи, тобто пропонувати нові засоби досягнення цілей регулювання [5, с. 450].

Відзначаючи роль правових позицій Конституційного Суду України з точки зору їх впливу на правове регулювання соціальних відносин, слід вказати, насамперед, на те, що ці правові позиції містяться в актах Конституційного Суду України. Вказане стосується рішень єдиного органу конституційної юрисдикції, як актів, в яких закріплено результати проведеного Судом дослідження.

Характеризуючи особливості правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення, слід врахувати, насамперед, розташування нормативно-правових актів за їх юридичною силою – закони та інші законодавчі акти, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, відомчі нормативно-правові акти.

Серед законів П.Д. Пилипенко виділив конституційні (Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII та інші) і звичайні. До останніх вчений відніс ті, які можуть бути або повністю присвячені регулюванню відносин соціального забезпечення (Закон України «Про формування, порядок надходження і використання коштів Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення» від 10.02.2000 р. № 1445-III), або можуть стосуватися іншої сфери, але містити окремі норми щодо соціального забезпечення (Закони України «Про державну службу» від 16.12.1993 р. № 3723-XII, «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-VI та інші) [1, с. 110-114].

Значення указів Президента України для врегулювання відносин у сфері соціального забезпечення характеризується як допоміжне. Це проявляється у визначенні таких напрямків врегулювання як: а)

створення особливих умов соціального забезпечення відносно окремих категорій осіб; б) затвердження документів програмного характеру; в) врегулювання статусу органів управління у сфері соціального забезпечення.

На виконання законів та указів Президента України приймаються постанови Кабінету Міністрів України, які є одним із найчисленніших джерел права соціального забезпечення. До найчисленніших також належать нормативні акти міністерств та інших органів виконавчої влади, зареєстровані Міністерством юстиції України. Усі ці підзаконні акти можуть мати самостійний характер або прийматися на виконання положень нормативних актів, які мають вищу юридичну силу. Ними можуть визначатись певні додаткові умови призначення матеріального забезпечення, або вони мають роз'яснювальний характер.

У структурі джерел права соціального забезпечення як особливий різновид П.Д. Пилипенко виділяв нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, якими регулюються питання соціального забезпечення на місцевому рівні (наприклад, положення щодо надання матеріальної допомоги малозабезпеченим верствам населення) та фінансування їх реалізації. [1, с. 120-125].

Серед нормативно-правових актів виділяють також акти страхових фондів. Страхові фонди є органами, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Вони належать до некомерційних самоврядних організацій, що діють на підставі статутів, затверджених у встановленому законами України порядку і у межах компетенції мають право ухвалювати документи нормативного характеру, які стосуються прав і обов'язків страховальників та застрахованих осіб. Такі акти підлягають державній реєстрації в порядку, встановленому для реєстрації нормативно-правових актів органів виконавчої влади. Отже, можна казати про наявність особливого виду джерел права, який є характерним для сфери відносин соціального страхування. Разом із іншими нормативно-правовими актами та нормативно-правовими договорами акти страхових фондів забезпечують повноту правового регулювання відносин у сфері соціального захисту громадян України.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна стверджувати про наявність наступних особливостей правового регулювання відносин соціального забезпечення: 1) розпорошеність значної частини норм щодо соціального забезпечення по законам та іншим нормативним актам, що покликані регулювати, в першу чергу, інші види правовідносин; 2) зосередженість правового регулювання відносин соціального забезпечення по підгалузях та правових інститутах; 3) наявність таких особливих джерел регулювання правовідносин соціального забезпечення, як акти органів місцевого самоврядування та страхових фондів; 4) окрему групу складають нормативно-правові договори: міжнародні, а також договори, укладені у сфері соціального партнерства. Слід відзначити особливу роль правових позицій Конституційного Суду України у розвитку законодавства, норми якого регулюють соціальні відносини.

Список використаних джерел:

1. Право соціального забезпечення в Україні : підруч. / П.Д. Пилипенко, В.Я. Буряк, С.М. Сінчук та ін., за ред. П. Д. Пилипенко. – К. : ІнЮре, 2010. – 504 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: за станом на 16 січ. 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами)
3. Основи конституційного права України : підруч. / за ред. В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 287 с.
4. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами»: Рішення Конституційного Суду України від 09.09.2010 року № 19-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72 (01.10.2010). – Ст. 2582
5. Скаун О.Ф. Теорія держави і права : енциклопедичний курс / Скаун О.Ф. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.

